

Article

International Journal of Kurdish Studies
5 (2), pp. 458 – 472
<http://www.ijoks.com/>

Kafkasya’da Kürt Varlığı

Bekir BİÇER¹

Received: Jul 01, 2019

Reviewed: Jul 18, 2019

Accepted: Jul 19, 2019

Öz

Kürtler, Orta Doğu kökenli bir halktır. Yaygın kabule göre Kürtlerin anavatanları Yukarı Mezopotamya ve İran’ın güneybatısı yani Zagros Dağları çevresidir. Kürt tarihinin henüz birçok noktası aydınlatılamamıştır. Örneğin Kürtlerin tarih sahnesine çıkışları, Farslarla ilişkileri, Kürt etnik yapısının nasıl oluştuğu ve Kürt dilinin özellikleri gibi konular hâlâ belirsizliğini korumaktadır. Cevabı bulunamayan sorulardan birisi de Kafkasya’daki Kürt varlığıdır. Bu araştırmada Kafkasya Kürtlerin vatanı mıdır, Kafkasya’ya Kürtler ne zaman, nereden ve nasıl gelmiştir, Kürtler Kafkasya’da hangi bölgelerde yaşamıştır, Kürtler Kafkasya’da devlet ve ordu kurmuş mudur gibi sorulara cevap aranacaktır. Kafkasya’daki Kürt varlığı hakkında bilgiler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Kürtler, Kürt Vatanı, Azerbaycan

Recommended citation:

Biçer B. (2019). Kafkasya’da Kürt Varlığı. *International Journal of Kurdish Studies* 5 (2), 458 – 472
DOI: [10.21600/ijoks.584900](https://doi.org/10.21600/ijoks.584900)

¹ Associate Prof. Dr., Necmettin Erbakan University, Turkey, E-mail: bekirbicer004@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0001-6927-6134

Existence of Kurds in Caucasia

Abstract

The Kurds are a nation that originated in the Middle East. According to what is commonly accepted, Kurds' mother country is Upper Mesopotamia and South West of Iran, meaning around Zagros Mountains. Truth be told, many aspects of Kurdish history are yet to be enlightened. For instance, subjects such as their emergence on history, their relationships with the Persians, how their ethnical structure happened to be formed and the features of the Kurdish language still maintain their uncertainty. One of the question to which still no answer has been found is the existence of Kurds in Caucasia. In this research, answers to following questions will tried to be found and information on Kurdish existence in Caucasia will tried to be given: Is Caucasia the mother country of Kurds? When, from where and how did Kurdish people come to Caucasia? In which area did the Kurds live? Did they found a state and a military in Caucasia?

Keywords: Caucasia, Kurds, Kurdish homeland

Giriş

Tarihin temel kaynaklarında Kürtlerin tarihi, toplumsal yapısı, siyasi durumları ve yaşadıkları coğrafya hakkında çok az bilgi vardır. Tarih ve coğrafya kitaplarında yetersiz olan bu bilgiler ise genellikle göçebe Kürt aşiretleri hakkındadır. Kürtler hakkında bilgilerin az olmasının ana sebebi ise Kürtlerin yerleşik bir toplum düzeni kuramamaları ve yazılı birikim oluşturmamalarıdır. Kaynakların azlığına rağmen son dönemde Kürtler hakkında yüzlerce kitap, makale yazılmış ve yayın yapılmıştır. Bu yayınların çoğu politik ve ideolojiktir. Bu tür çalışmalar Kürtlerin anavatanlarının neresi olduğu, Kürtlerin yaşama ve yayılma alanları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu araştırmacılara göre İran'ın güney ve batısı, Güney Kafkasya, Kuzey Irak ve Doğu Anadolu bölgesi Kürt yurdu, hatta Kürtlerin anavatanıdır. Bu iddiayı doğrulamak için yeteri kadar akademik araştırma yapılmamıştır. Ancak toplumun farklı kesimleri tarafından bu bilgilerin doğru veya yanlış olduğu peşinen kabul edilmiştir. Hâlbuki böylesine ciddi konu derinlemesine bir araştırma gerektirmektedir.

Kafkasya'da Kürt varlığı konusunda çağdaş araştırmacılardan birkaç tanesinin kullandığı bilgilere kısaca yer verelim, sonra bunların doğru olup olmadığını tespit etmeye çalışalım. Bu araştırmacılara göre Kafkasya'da Kürtler VII. yüzyıldan önce vardı. "Güney Kafkasya'da yaşayan Kürtlerin tarihi en azından yedinci yüzyıla kadar takip edilebilmektedir" (Strohmeier-Heckmann, 2014: 126). "Kürtler, Azerbaycan taşrasında yaşamış, Somay ve Uşnu'yu iskân etmişlerdir. Şerefhan Bidlisi'ye göre Biradost aşiretinin reisi, Urumiye'ye ait bölgenin mülk ve haklarıyla birlikte hükümdarı olmuştur. VII. yüzyılın ikinci yarısında Arrân'da Kürtler Berza'a kentinde ve onun çevresinde yaşamışlardır". (Lazerev-Mihoyan, 2010: 37) Güney Azerbaycan'ın Maku bölgesine yerleşmiş Kürtler vardır. Müslüman Araplar bu bölgeleri nüfuzları altına aldıkları zaman bölgede Kürt unsurlar vardı". (Ahmed, 1998: 188) Kürtler hakkında araştırma yapan yazarlar çoğu kez sadece Şerefhan Bidlisî'nin *Şerefnâme*'sini kaynak olarak kullanmıştır. Şerefhan, *Şerefnâme* adlı eserinde Kürt

memleketlerinin sınırlarını gösterirken; “Azerbaycan, Küçük ve Büyük Ermenistan’ı” (Şerefhan, 2006: 20) Kürt yurtlarına dâhil etmiştir.

Araplar genel olarak Azerbaycan, Ermeniyeye ve Er-Ran’ın idaresini birleştirip, bir valiye tevdi ettikleri zaman, bu ülkenin tamamına “Ermeniyeye” bazen de “Azerbaycan” adını vermişlerdir. İslam coğrafyacılarının eserlerine baktığımız zaman Müslümanların Ermeniyeye ismini daha çok kullandıkları görülmüştür. Bu bölge Emeviler devrinde El-Cezire eyaletinden ayrılarak doğrudan hilafet merkezine bağlanan bir vilayet olmuştur. Geçmişte Azerbaycan, Ermeniyeye ve Er-Ran olarak bilinen coğrafyaya bugün Güney Kafkasya denilmektedir.

Bu makalede temel kaynaklara göre Kafkasya’da Kürt varlığı konusu tartışılacaktır. “Güney Kafkasya’da Kürt var mıdır?” sorusuna cevap verebilmek için önce Güney Kafkasya denilince neresi kast edilmektedir, onu tespit etmeye çalışalım. Sınırların tespitinde İbn Hurdazbih, Ya’kubi, İbn Havkal ve Mukaddesi gibi önemli coğrafyacıların verdiği bilgiler esas alınmış ve ortak noktaları tespit edilmiştir. İslâm coğrafyacıları bugün Güney Kafkasya olarak bilinen bölgeyi Er-Ran, Ermeniyeye ve Azerbaycan olmak üzere üç bölüme ayırmıştır. Bu bölgenin sınırları ise kabaca şöyledir: Doğusunda Cibal, Deylem, Hazar Denizi, batısında Ermeni Alan hudutları, kuzeyinde Alanlar, Kafkas Dağları, Irak ve el-Cezire’nin bir kısmı bulunur. İslâm coğrafyacılarından İbn Hurdazbih, s. 103, 106; Hudûdu’l-Âlem, s. 101, 104; Ya’kubi, s. 53, 54; İbn Havkal, s. 259, 272 ve Mukaddesi, s. 380, 392, gibi önemli coğrafyacılar göre bölgenin önemli şehirleri şunlardır: “Erdebil, Merâğa, Tebriz, Urmiye, Bakü, Berdaa,(Berza’a), Bab’ül-Ebvab (Derbent), Tiflis, Uşnu (Uşne), Debil, Dvin (Duvın), Hoy, Selmas, (Selamas), Berzend (Berze), Mukan, Cabervan, Revan (El-Ran), Tiflis, Baylakan, Şemahiye, Şirvan, Sekki, (Şeki), Şemkur, (Şamkû), Kabale, Cenze (Gence), Merend, (Marand), Meyaniç, Siser, Şiz ve Bacervan’dır”.

Şeddadiler üzerine yaptığı araştırmalarıyla tanınan Nevzat Keleş ise İslâm coğrafyacılarının tespit ettiği sınırları teyit etmiş, es-Sisecan adıyla geçen şehrin Aras-Nahcivan arasında bir yer olduğunu söylemiş ve es-Sisecan’ı Kafkasya bölgesine dâhil etmiştir” (Keleş, 2010: 157,158). İslâm tarihi araştırmacısı Hüseyin Güneş, kaynak göstermeden yaygın olarak kabul edilen bilgiyi yani Kürtlerin anavatanı şeklinde ifade edilen bölgenin sınırlarını şöyle göstermiştir: “Doğudan Urumiye gölü, batıdan Ceziretu İbn Ömer’in Dicle kıyısı, kuzeyden Van Gölü’nün güneyindeki Zozan mıntıkası ve güneyden Musul oluşturmuştur. Buralarda Kürtlere ait kale ve köyler toplanmıştır” (Güneş, 2013: 508).

Dört Halife devrinde Müslüman fatihler doğuya doğru yönelince Yukarı Mezopotamya ve kuzeydoğu İran’da küçük gruplar halinde Kürt aşiretlerle karşılaşmıştı. Müslüman Araplar, Hz. Ömer zamanında Kafkasya’ya yönelik fetih harekâtını başarıyla sürdürmüştür. Süraka b. Amr 643 yılında Derbend (Babü’l-Ebvab) Kralı Şehr-Beraz ile barış yapmıştır. Fetih hareketleri devam ederken Müslümanlar az da olsa Kürt unsurlarla da karşılaşmıştır. Ortaçağ tarihi kaynaklarında Kafkasya’da Kürt varlığına dair verilen bilgiler kronolojik olarak ana hatlarıyla şöyledir:

Kafkasya’da Kürt varlığı konusunda çok az bilgi Belâzuri’nin Fütûhu’l-Bıldan adlı eserinde vardır. Hz. Ömer, Azerbaycan’ın fethi için Huzeyfe el-Yemâni’yi görevlendirmişti.

“Huzeyfe, askerleriyle birlikte Azerbaycan'ın merkez şehri olan Erdebil'e geldi; burada şehrin Merzuban² oturuyor ve bölgenin vergilerini topluyordu. Merzuban; Bâcervân, Meymez en-Nerîr, Serat, eş-Şîz, el-Meyânic halkı ve başkalarından müteşekkil savaşıları Huzeyfe el-Yemâni'ye karşı topladı. Onlar, Müslümanlarla günlerce çok şiddetli bir şekilde savaştılar. Sonunda, Merzuban bütün Azerbaycan halkı adına sekiz miskal ağırlığında sekiz yüz bin dirhem vergi ödemeleri, (bir başka rivayette ise yüz bin dirhem) onlardan kimsenin öldürülmemesi, esir alınmaması, ateşgede mabetlerinin yakılmaması, Balescan, Sebelan ve Sâtervedan Kürtlerine dokunulmaması, bilhassa eş-Şîz halkının bayramlarında oynamalarına ve ortaya çıkartmakta oldukları şeyleri göstermelerine mani olunmaması şartıyla Huzeyfe ile anlaştı” (el-Belâzuri, 1987: 468).

“Hz. Ömer, Huzeyfe'yi valilikten azletti. Onun yerine Utbe b. Ferkad es-Sülemi'yi Azerbaycan'a vali tayin etti. O buraya geldi. Erdebil'e gelince halkın anlaşmaya uyduğunu gördü. Ancak bazı bölgeler ona karşı çıktılar; o da bu yerlerin üzerine yürüdü; zafer kazandı ve ganimet elde etti”. (el-Belâzuri, 1987: 468) El-Vâkıdı senetleriyle birlikte şunları rivayet etmiştir. “Muğire b. Şu'be Kufe'den hareket edip 642 veya 644 yılında Azerbaycan üzerine yürüdü, oraya vardı, burasını savaş yoluyla fethetti ve haraç koydu. Daha sonra buranın halkı irtidat etti ve kâfir oldular. Bunun üzerine Es'aş b. Kays el-Kindi Azerbaycan üzerine yürüdü ve Bacervan Kalesi'ni fethetti, Muğire'nin şartlarına göre buranın halkıyla anlaştı”. (el-Belâzuri: 1987, 468: 469).

“Hz. Osman, el-Velid b. Ukbe'yi Azerbaycan valiliğine tayin etti. Buranın halkı anlaşmayı bozdular. Bunun üzerine el-Velid 647 yılında öncü kuvvetin başında Abdullah el Şibli el-Ahmes'i olduğu halde onların üzerine yürüdü. Mukan, el-Beber, ve Teylasan halkının üzerine baskın yaptı. Ganimet ve esir aldı. Azerbaycan bölgesi halkı barış istedi. El-Velid kendileriyle Huzeyfe'nin barış şartlarına göre anlaştı” (el-Belâzuri, 1987: 470).

Yukarıdaki metinden anlaşılıyor ki; Balescan, Sebelan ve Sâtervedan bölgesinde Kürtler vardır. Ateşgede vurgusuna bakılırsa bölge halkı Mecusi'dir. Muhtemelen Kürtler de Merzuban'la Müslümanlara karşı savaşmış ve yenilmiştir. Yenilgi sonrasında Kürtler Müslümanlar katında zimmi olmuş ve anlaşmaya bağlı olarak can, mal, gelenek ve dinlerini koruma hakkı elde etmiştir. Hatta isterlerse mallarıyla birlikte serbestçe başka bölgelere göç edebilecekler ve herhangi bir güçlük çıkarılmayacaktı.

Hz. Osman devrinde 645-646 yıllarında Müslüman fatihler Ermeniye'ye girmiş ve Güney Azerbaycan'ın büyük bir kısmı siyasi olarak Müslümanların hâkimiyetine alınmıştır. Meşhur coğrafyacı İbn Fakih, Müslümanların Kürtlerle ilişkisi hakkında şu bilgiyi vermiştir: “Selman b. Rebia Beylekan şehrini sulh yoluyla fethetti ve süvarilerini gönderdi. Bunlar Siser, Meskavan, Uz, Mısıriban ve Mihrcilyan adlı şenlikli köyleri fethettiler. Selman, Erran'ın diğer köylerini de fethetti. Belescan Kürtlerini İslam'a davet etti ancak onlar bunu kabul etmeyince onlarla savaşarak zafer kazandı. Kürtlerin bazıları cizye vermeyi kabul etti, bazıları da sadaka verdi” (İbn Fakih, 2004: 249).

² Merzuban, Mecüsilerin dini lideridir.

İbnü'l Esir, Kafkasya'nın fethine dair önce verilen bilgilerin tekrarı olmakla birlikte şu önemli kaydı düşmüştür: "Selmân b. Rebî'a, Errân üzerine yürüyüp Beylakan Kalesi'ni sulh yoluyla fethetti. Halkın canına, malına, şehrin surlarına dokunmamak ve cizye vermeleri şartıyla anlaştı. Daha sonra Selman, Berzaa şehri üzerine yürüyüp orada karargâhını Sursur denilen yerde kurmuştu. Selman buranın halkıyla günlerce çarpışmış, civar köyler üzerine sayısız saldırılar düzenlemişti. Bunun üzerine buranın halkı onunla sulh yapmayı kabul etmiş ve Beylekan halkıyla yapmış olduğu sulha benzer bir sulh yaptıktan sonra şehre girmişti. Arkasından askerleri bu şehrin varoşları üzerine yönelip buraları da fethetmiş ve Belâscan çarpışmış, ancak yenilince bir kısmı cizye ödemiş, bir kısmı da zekat vermeyi kabul etmişti. Oradan Şemkur üzerine birlikler gönderip burayı da fethetmiştir" (İbnü'l-Esir, 1986: 90, 91).

M. Fahrettin Kırzioğlu İslâm tarihi kaynaklarından elde ettiği bilgilere göre Kafkasya'nın fethi hakkında şu özet bilgiyi vermiştir: "Vali Rebia oğlu Selman, Arrân üzerine yürümüş, Karabağ'daki Baylakan şehrini fethetmiştir. Arrân'ın başkenti Berza'a ahali teslim olmuş ve İslâm ordusu Sakasin gibi sancak ve kasabaları da kolayca almıştır. Bu arada Balescan Kürtleri Araplara karşı isyan ettilerse de yenilip haraca bağlanmıştır. Fakat çok geçmeden Balescan Kürtleri Araplara karşı yine isyana başlamış ve isyanı Basra Valisi Ebu Mûsa bastırmıştır" (Kırzioğlu, 1966: 370).

"Hz. Osman'ın halifeliğinde emri üzerine Arrân'a yönelen Selmân b. Rebî'a el-Bâhîlî, el-Beylakan şehrini sulh yolu ile fethettikten sonra Berza'a'ya vardı. Şehre bir fersah mesafede olan es-Sürsür ırmağı kenarında ordugâhını kurdu. Şehir halkı Müslümanlar karşısında savunmaya çekildi. Civar köylere saldırılar tertip edildi, şehrin kapıları zorlandı. Müteakiben de antlaşma ile şehir ele geçirildi. Buradan Müslüman süvariler tarafından Şeşîn, el-Misfevan, Ūz, el-Mısıryan, el-Herhaliyan ve Tibar gibi ilçe merkezleri fethedildi. Selmân, el-Belâsecan Kürtlerini İslâm'a davet etti. Onlar bu daveti kabul etmedikleri gibi kendisiyle de savaştılar ve hezimete uğradılar" (Erkoçoğlu, 2014: 5).

Hz. Ömer döneminde başlayan Kafkasya fetihleri Hz. Osman devrinde devam etmiştir. Bu fetihler esnasında Müslümanlar, Balescan, Sebelan, Sâtervedan ve eş-Şîz bölgelerinde Kürtlerle karşılaşmıştır. Ancak bölge halkının ne kadarının Kürt olduğu belli değildir. Kürtler yoğun olarak nerelerde yaşıyor, ne zamandan beri buradalar soruları cevapsız kalmıştır. Kürtlerin nasıl ve ne kadarının Müslüman olduğu da yukarıdaki bilgilerden anlaşılamamaktadır. Öte yandan Kürtlerin zorla Müslüman yapıldığı ve bu sebeple Kürtlerin kitlesel olarak sürekli isyan ve irtidat ettiğine dair iddiaları doğrulayacak kadar bilgi de yoktur (Minorsky, 2004: 55). Ancak zaman zaman Müslümanların fetihlerine karşı ciddi bir direnç olmuş ve önemli isyanlar çıkmıştır.

Hz. Ali dönemi iç savaşlarla geçtiği için ciddi bir fetih hareketi olmamıştır. "Hz. Ali zamanında Azerbaycan Valisi el-Eş'as b. Kays idi. Azerbaycan'a geldiğinde halkın bir kısmının Müslüman olup, Kur'an okuduklarını gördü. O, divanlardan atâ alan Araplardan bir zümreyi Erdebil'e yerleştirdi, camisini yaptırdı burayı şehir haline getirdi" şeklindeki bilgileri nakletmektedir (el-Belâzuri, 1987: 473).

İbn Havkal, “Musul, Azerbaycan ve Ermeniyeye Irak ve Şam bölgelerinin ticaret merkezidir. Göçebeleri, çok sayıda kışlık yazlık yerleri vardır. Buralarda Rabia, Mudar ve Hezbaniye, Humeydiye ve Lariyye gibi Kürt kabileleri otururlar”. şeklinde bilgi vermiştir (İbn Havkal, 2014: 180, 181). İbn Havkal devamında Azerbaycan şehirlerini tanıtmış ve Urumiye ve çevresi hakkında bilgi verirken Kürt varlığına temas etmiştir: “Urumiye güzel bir şehirdir. Urumiye amilliğine bağlı Uşnu şehri bulunur. Burası bol ağaçlı, yeşil, hayratı, meyvelikleri, akarsuları bol bir yerdir. Hezbaniye Kürtlerinin yurdu olduğu için kırları daha rahat, hayırları daha boldur. Hezbaniler burada hayvanlarını otlatırlar. Malları mülkleri buradadır. Bu bölgede yılın belli zamanlarında ticaret için kazançlı ve çok alışverişler yapılan panayırlar kurulur” demiştir (İbn Havkal, 2014: 261).

İbn Havkal, Berza'a ve çevresini tanıtırken ise: “Berza'a'nın kapılarından birine Bab el-Ekrad (Kürt Kapısı) denir” demiştir (İbn Havkal, 2014: 263). el-Belâzurî, Emeviler devri fetihlerini anlatırken Kürt Nehri adında bir nehirden söz etmiştir: “Habîb yoluna devam etti ve Ezdisat'a geldi; burası Kırmızın köyüdür. Nehrü'I-Ekrâd'ı (Kürtlerin Nehri) geçti ve Merc-i Debîl'e indi ve oraya bölük bölük süvariler gönderdi”. demiştir (el-Belazuri, 1987: 286, 287). Meşhur coğrafyacı el-İstahri Berzaa bölgesini tanıtırken: Berzaa'nın Bâbü'l-ekrad (Kürtler Kapısı) denilen kapısı vardır” demiştir (El-İstahri, 2004: 205).

Mesûdi, *Murucü'z-Zeheb* adlı eserinde Kürtler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Kürtlerin etnik kökeni ve Kürt aşiretlerin yaşadıkları yerler hakkında kısa bilgiler verirken: “Kürtlerin bir kolu Dinever ve Hemedan'daki Mahey bölgesindeki Şuhcanlardır. Macurdanlar ise Azerbaycan'nın Kenkever nahiyesinde dirler. Hezbaniler (Helbani) ise Şurat ve Cibal ülkesinde yaşayan Sadencan, Lürri, Madencan, Mezdenakan, Barisan, Celalili, Cabarki, Cavani ve Müstekan önde gelen aşiret kollarındandır”. diyerek Kürt aşiretlerin yaşadığı yerleri göstermiştir (Mesudi, 2004: 193).

Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekâsim* adlı eserinde Azerbaycan şehirlerini tanıtırken Selmas hakkında da bilgi vermiştir. “Selmas güzel bir şehirdir. Taş ve balçıkla yapılmış bir kalesi vardır. Bol sulu bir nehir mevcuttur. Cuma mescidi çarşı tarafındadır. Kürtler şehrin çevresine bir sur çekmişlerdir”. Devamında ise “Kenderiye, Kürtlerin kurdukları bir şehirdir. Güzel bir camisi vardır” demiştir (Mukaddesi, 2015, 388: 389).

İbn-i Haldun, *Tarih-i İbn-i Haldun* adlı eserinde Kürtlerden sıkça söz etmiştir: “Kürtler, Basra yakınlarında Farslara galip geldiler. Abdurrahman b. Sa'd Kürtlerle birlikte geldiler ve yolu kestiler. Haccac, Kürtlerden çok insan öldürdü. Azerbaycan çevresindeki Kürtler Hârici mezhep üzereydiler” (İbn Haldun, 50, 64, 164, 387) şeklinde rivayetlerde bulunmuştur.

Abbasi hanedanı iktidar mücadelesine başlayınca Emevi valilerini kendi saflarına davet ettiler. Mesela: “İrmeniyeye ve Azerbaycan bölgelerinin valisi İshak b. Müslim'e bir mektup göndermişti. Mektubu götüren elçi ise Kürt asıllı bir kişiydi. Bu elçi, İrmeniyeye yolu üzerindeki Heyt bölgesinde Emevi askerlerine yakalanmış ve üzerindeki mektup ele geçirilmişti. Durumdan haberdar edilen Mervan, valisini şu ifadelerin geçtiği bir mektup yazarak uyarmıştı: "Heyt sahibi, Kürtlerden bir adamın üzerinde fesadın başı ve sapkınlığın

temeli Kahtebe'nin bir mektubunu yakalamış, seni davasına katılmaya çağırıyor! (Güneş, 2013: 516).

Yâkut el-Hamevi'nin *Mücemü'l-Bıldan*'ında Kürtler kitabının yazarı Seyfettin Çetin yukarıda zikredilen bilgilerin bir kısmını kullanarak Azerbaycan'da Kürt varlığı hakkında şöyle demiştir: "Azerbaycan, Kürtlerin eski asırlardan beri yaşadıkları önemli bölgeler arasında yer almaktadır. Kürtler daha çok Azerbaycan'ın güneyinde ve batısında görülmektedir. Çünkü bu bölgeler Kürtlerin asıl olarak yaşadıkları Cibal ve Cezire bölgelerinin doğal uzantısı gibidir. Urumiye Gölü'nün etrafı da aynı şekildedir. Coğrafyacılar bu gerçeklikten hareket ederek Kürtlerin Azerbaycan'da yaşadıkları bazı bölgelerin isimlerini zikrettikten sonra bölgenin bazı şehirlerinde yaşayan Kürt aşiretlerinden bahsetmişlerdir. Yakût, Belâzûri ve daha birçok Müslüman tarih ve coğrafyacı Azerbaycan'ı anlatırken Kürtlerin yaşadıkları yerleri ve aşiret isimlerini saymışlardır" (Çetin, 2014: 59, 60).

Seyfettin Çetin'in "Azerbaycan, Kürtlerin eski asırlardan beri yaşadıkları önemli bölgeler arasında yer almaktadır" cümlesine katılmak mümkün değildir. Zira bölgedeki Kürt varlığı ile ilgili bilgilerin tamamı yukarıda zikredilmiştir. Yâkut ve Belâzuri'deki bilgiler dahil yukarıdaki iddiayı desteklememektedir. Ancak kaynaklarda geçen bilgilerin bütününe bakıldığı zaman Kürtlerin bu bölgede ne zamandan beri yaşadıkları ve sayılarının ne kadar olduğu belli olmasa bile Kürt varlığından söz edilebilir. Aktardığımız bilgileri özetlemek gerekirse; Belâzuri'nin Belescan, Sebelan ve Sâtervedan Kürtlerinden söz etmesi, İbn Fakih'in Belescan Kürtlerinin İslam'a davet edildiklerini yazması, Mesûdi'nin Macurdan aşiretinin Azerbaycan'ın Kenkever nahiyesinde yaşarlar demesi, Mukaddesi'nin Selmas güzel bir şehirdir. Kürtler şehrin çevresine bir sur çekmişler ve Kenderiye şehrinin Kürtler tarafından kurulduğunu söylemesi, İbnü'l-Esir'in Kürtlerin İslam'a davet edildiğini, anlaşmalarda Kürtlerin adının geçtiğini ve bazı Kürtlerin irtidat ve isyan ettiğini yazması, İbn Haldun'un Kürtlerin bir mezhep tercih edecek ve bunun mücadelesini verecek güce ulaştıklarından söz etmesi ve Kırzıoğlu'nun Balescan Kürtlerinin Araplara karşı yine isyana başladığını belirtmesi bölgedeki Kürt varlığının ve gücünün göstergeleridir. Kürtlerin Selmas şehrinin çevresine sur çekmeleri ve Kenderiye şehrinin Kürtler tarafından kurulduğunun iddia edilmesi görmezden gelinecek bilgiler değildir. Üstelik İbn Havkal ve İstahri'nin Berzaa'nın kapılarından birine Babü'l-Ekrad (Kürt Kapısı) denir demeleri, Belazuri'nin Nehru'l-Ekrâd' ismini kullanması Kürtlerin coğrafi mekanlara ismini verecek seviyeye geldiklerini gösterir.

Doğrusu şu ki, Azerbaycan'da İslâmiyet'in yayıldığı esnada sayıları belli olmasa bile Kürtler mevcuttur. Mukaddesi'nin Kürtler Selmas şehrinin etrafını surlarla çevirdiler, Kenderiye şehrini kurdular, şeklindeki rivayeti doğruysa Kürtlerin bölgesel bir güç oldukları söylenebilir. İslam fetihlerinin artması, Emeviler ve Abbasiler devrinde devlet otoritesinin kurulması ve devlet otoritesi kabul etmeyen göçebe Kürt aşiretlerinin kuzeye doğru göç etmesi bölgede Kürt nüfusunu daha da artırmıştır. Bu konu aşağıda tartışılacaktır. Ancak Azerbaycan'ın Kürtlerin yurdu olup olmadığı konusunda yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Farklı kaynaklarda Kürt adının geçmesi sadece Kürt varlığına işaret eder. Kürtlerin miktarı ve güçleriyle ilgili kesin bir şey söylenemez. Kürtler bölgenin yerli halkı mıdır? sorusuna eldeki mevcut bilgilere göre evet demek mümkün değildir. O zaman Kürtler bu bölgeye ne zaman,

nereden ve nasıl gelmiştir sorularının cevapları aranmalıdır. Kafkasya'ya Kürtlerin nereden ve nasıl geldikleri konusyla ilgili olarak şunlar söylenebilir:

Kürtler daha çok Azerbaycan'ın güneyinde ve batısında görülmektedir. Bu bölgeler Kürtlerin asıl olarak yaşadıkları Zagros Dağları çevresi, Cibal, Cezire ve Yukarı Mezopotamya'ya yakındır ve hatta Azerbaycan bu bölgelerinin doğal uzantısı gibidir. Haliyle birbirine sınır olan bölgelerde değişik sebeplerle insanların yer değiştirmesi ve göç etmeleri mümkündür. Nitekim Arşak Polatyan bu gerçeği şöyle ifade etmiştir: “İslâm fetihlerinden sonra Kürt kabilelerinin Musul vilayetinden ve diğer bölgelerden Azerbaycan bölgesine yaylak için yapılan göçleri önemli bir yer tutmuştur. Burada özellikle otlaklı bölgelerde, bu bölgenin güney ve batı bölümlerinde yılın çeşitli dönemlerinde yer alan hayvan üreticisi Kürt kabilelerinin rolü önemlidir” (Polatyan, 1991: 62).

Cibal ve Musul civarında yaşamış aşiretlerin bir kısmı yağmacılıkla geçinmiştir. Aşiret yağmaları Abbasiler, özellikle Musul valiliği tarafından engellenmiş ve âsiler cezalandırılmıştır. Mesela “Hezbani aşireti lideri Muhammed Bilal, Abbasilere karşı isyan etmiş, yenilince Kandil Dağı'na sığınmış, Musul bölgesinden çıkarılıp sürülünce yaklaşık beş bin taraftarı ile 906 yıllarında Urumiye, Meraga ve Erdebil çevresine yerleşmiştir” (İbnü'l-Esir, 1987: 450, 451).

Bazı Kürtler zaman zaman Harici isyancılarını desteklemiştir. Mesela Harici olan Deysem b. İbrahim'in babası da Musul çevresinde Abbasilere isyan etmiş, yenilmiş ve Azerbaycan'a kaçmıştır.

Abbasi Devleti'nin en önemli dış sorunlarından biri Suğur bölgesine Bizans İmparatorluğu'nun yaptığı akın ve yağmalardır. Bu saldırılara karşı koyabilmek için Abbasiler, el-Cezire eyaletinin sınırlarını genişletmiş ve Ermeniyye'yi Cezire'ye dâhil etmiştir.

Abbasiler dâhilde taht kavgaları, mezhep çatışmaları yanında zaman zaman Kürt ve Türk göçebelerin saldırılarına ve isyanlarına maruz kalmıştır. Abbasiler göçebeler sorununu çözmek ve aşiretlerin askeri gücünden yararlanmak için bazı Kürt aşiretleri el-Cezire'nin kuzey kesimlerine iskân etmiştir. Böylece hem sınır güvenliğini sağlamış hem de aşiretleri iskâna zorlamıştır. Ali Rıza Özdemir, Mesudi'nin verdiği bilgiden hareketle şu tespiti yapmıştır: “Kürtler, Azerbaycan sahasında daha çok adacıklar şeklinde yaşıyorlardı. Bunlar 945 yılında hilafet orduları içinde yer alan paralı askerlerdi ve Kürtler bölgeye ilk defa bu şekilde getirilmişti (Özdemir, 2018: 116).

Ancak zaman içinde özellikle Kürt aşiretler kuzeye doğru ilerlemesini sürdürmüş, Azerbaycan ve Ermeniyye (Ermenistan, Gürcistan ve Albanya) dâhil yaşama alanlarını genişletmiştir. Böylece Kürtler, Ermeni krallığının bazı kesimlerini yavaş yavaş ele geçirmiştir. Kürtler zaman zaman bölgedeki gayrimüslimlerle savaşarak onların topraklarını fethetmiş ve fethedilen yerlere yerleşmiştir. Bu durum sürekli olarak Kürtlerin Kafkasya'ya yerleştiğinin ve Ermeniler aleyhine genişlediğinin kanıtıdır (Keleş, 2016: 66; Alakom, 2009:

185-193). Yukarıda verilen bilgiler de gösteriyor ki Kafkasya'ya yapılan Kürt göçleri bölgede Kürt nüfusunu artırmıştır.

X. yüzyıldan itibaren Abbasi Devleti'nde taht kavgalarının başlaması ve merkezi yönetimin zayıflaması üzerine Maverünnehir, Horasan, İran ve Azerbaycan'da yerel otoriteler güçlenmiştir. Bu siyasi zaafiyetin sonucu olarak Samanoğulları, Büveyhiler, Misafiriler, Ziyariler ve Sacoğulları gibi bağımsız siyasi yapılar kurulmuştur. Bu hanedanların bir kısmı ordularında Kürtleri paralı asker olarak istihdam etmiştir. Bu devletlerde Kürtlerin aktif rol oynaması zaman içinde onların güçlenmesine, siyasi arenada etkin olmalarına ve bağımsız siyasi yapılar kurmalarına ortam hazırlamıştır. Bu noktadan itibaren Kafkasya'da Kürtlerin yükselme sürecine kısaca temas edelim.

“10. yüzyıldan itibaren Kafkasya'da Kürtlerin yıldızı parlamaya başlamıştır. Zira bu tarihte Kürtler, Deylemler, Tatlar ve Talişlerle birlikte bölgenin en kalabalık nüfusunu oluşturmuştur. Abbasi Devleti zaafa uğrayınca bu boşluğu Kürtler ve Deylemiler doldürmüştür. Kürtlerin çadırları güney Ermenistan'da bulunuyordu. Kürtler bu bölgede hep savaşçı süvariler olarak öne çıkmıştır. Bu bölgede rol oynayan en önemli Kürt aşireti Hezbânilerdir. Hezbânilerin bir kolu olan Revâdiler daha sonra egemen bir siyasi güç haline gelmiştir” (Ahmed, 1998: 188-189).

“Abbasi halifesi Ebu Cafer Mansur devrinden itibaren Kürtler İran, Irak ve Azerbaycan'da sürekli huzursuzluk çıkarmış ve meydana gelen bütün isyanlara destek vermişlerdir. Kürtler Hârici isyanları, Zenc isyanları ve Saffâriilerin çıkardığı isyanlara aktif olarak katılmıştır. Hatta Kürt aşiretler Abbasi sarayındaki taht kavgalarına bile taraf olmuştur. Mesela Me'mun kardeşi Emin'e karşı savaşırken Sine-Senendaj bölgesindeki Kürt aşiretlerden destek almıştır” (Zeki Bey, 2011: 129-130).

Kürtlerin Kafkasya'da aktif siyasete katılmaları Sacoğulları yönetimi döneminde Deysem İbrahim el-Kürdi eliyle olmuştur. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem* adlı eserinde Deysem b. İbrahim'in hikâyesini özetle şöyle anlatmıştır. “Deysem'in babası Haricilerin önde gelenlerinden birisidir. Bir isyanda Abbasilere yenilmiş, Azerbaycan'a kaçmış, bölgenin önde gelen Kürt aşiretlerinden birisinin kızıyla evlenmiş ve bu evlilikten Deysem b. İbrahim doğmuştur. Deysem'i, İbn Ebi's-Sâc terbiye etmiş ve Deysem onun yanında yükselmiştir. Deysem b. İbrahim, Yakup Ebu Sayda'nın yanında 901-928 yılları arasında önemli komutanlarından biri olmuştur. Deysem o kadar güçlenmiştir ki Yusuf'un ölümünden sonra Azerbaycan'ı zapt etmiştir. 928 yılından itibaren Deysem politik mücadeleye başlamıştır. Öyle ki 936-937 yıllarında Berza'a da onun adına sikke basılmıştır. Deysem ordusunun önemli bir kısmını Kürtlerden, bir bölümünü de Deylemilerden oluşturmuştur. Deysem'e Ziyariler ittifak teklif ettiğinde “on bin atlı Kürtle” yardıma geleceği sözüne bakılırsa Kürtlerden oluşan güçlü bir ordu kurmuştur. Deysem, kısa sürede bölgedeki siyasi istikrarsızlığı kendi lehine değerlendirerek gücünü artırmıştır.

Deysem, Hamdanileri Azerbaycan'ın güney batı bölgelerinden çıkarmıştır. Fakat bundan sonra o, bazı mülkleri ele geçiren başıbozuk ve yağmacılığa başlayan Kürt aşiretleriyle savaşmak zorunda kalmıştır. Asi Kürtleri püskürtebilmek için Deylemileri ve

çeşitli bölgelerden gelen askerleri ordusuna almıştır. Merzuban İbn Misafir'in de yardımıyla Kürt önderleri ele geçirmiş ve topraklarını ellerinden geri almıştır. Ayrıca Kürtler arasındaki iç savaşı engellemiştir. Azerbaycan'daki küçük hanedanlar arasında rekabet ve çatışma hiç eksik olmamıştır. Misafiriler, Deyssem'e saldırınca bazı Kürtler onu desteklemiş, Deyssem yenilmiş ve Ermenistan'a sığınmıştır. Deyssem tekrar Kürtlerin gönüllerini kazanmaya ve onların desteklerini almaya çalışmıştır. Deyssem uzun süre Deylemler ve yerli güçlerle savaşmış ancak başarılı olmamıştır, tutuklanmış ve yedi yıl hapiste kalmıştır.

Büveyhilerin Cibal kolunun hükümdarı Rüküddevle Hasan'ın (947-977) bölgede güçlenmesi üzerine Deyssem'in Kürt nüfus üzerindeki etkisini bilen Vahsudan onu hapisten çıkarmış ve Kürtlerden bir ordu oluşturmasını istemiştir. 949-950 yıllarında Deyssem tekrar Erdebil'i ele geçirmiş ve iktidarını tekrar güçlendirmiştir. Aynı yıl kendi adına sikke bastırmıştır. Sonra Kürtlerden ve Deylemlerden oluşturduğu ordusuyla Azerbaycan'ı ve civarını kendisine tâbi kılmıştır. Ancak iktidarı çok uzun ömürlü olmamış, 954 yılında Merzuban'a yenilmiş, önce Ermenistan'a, sonra Bağdat'a sığınmıştır. Başarısız girişimlerden sonra 957 veya 958 yılında öldürülmüştür. (İbn Miskeveyh, 2016: 380, 435, 468, 531, 556) İbn Miskeveyh'in rivayet ettiği bilgileri Şeddadiler konusunda çalışması bulunan Keleş teyit etmiş ve aynı bilgileri kullanmıştır (Keleş, 2016: 65, 66, 67, 69, 71, 72, 73, 83). Yukarıdaki bilgilerden anlaşılıyor ki Deyssem, X. yüzyılda Azerbaycan politikasında çok etkili olmuş bir siyasetçidir. Deyssem'le birlikte Kürt aşiretleri yerel siyasi yapıların kurulmasında etkili olmuş ve Kürtler daha çok siyasallaşmıştır.

Kafkasya'da Kürtlerin etkinliğini gösteren ilginç bir ayrıntı da şudur. Ruslar 943-944 yılında Hazar Denizi üzerinden Berza'a'ya saldırmıştır. "Merzuban'ın Berza'a'daki nâibi olan arkadaşı Ruslara karşı koymuştur. Yanında üç yüz kadar Deylemli ile bir o kadar da çapulcu ve Kürt vardı. Ruslara karşı yapılan savaşta yenilmiş ve Ruslar Berza'a'yı işgal etmiştir" (İbn Miskeveyh, 2016: 465). Ancak Müslümanların Ruslara karşı savaşları devam etmiştir. "Merzuban, Hamdanilerin Hezbaniye aşiretinden Cafer b. Şekkuveyh el-Kürdi (Arşak, Sakviya el-Kürdi demiştir.) ile anlaştığını öğrenince Ruslarla savaşmak için yeni bir ordu kurmuştur. Bu ordu beş yüz Deylem, bin beş yüz Kürt süvarisi ve iki bin gönüllüden oluşmuştur. Savaşta Ruslar yenilmiş ve geri dönmüştür. Bu savaş Kürtlerin Ruslarla ilk karşılaşmasıdır. Bu askeri başarıdan sonra Hezbaniye aşiretinin de bölgeye gelmesi ile bölgedeki Kürt nüfusu daha çok artmıştır" (İbn Miskeveyh, 2016: 468).

Bağdat'taki iktidar kavgaları Abbasi halifeliğinin aleyhine olurken başta Büveyhiler olmak üzere Kürtlerin lehine olmuştur. Bu çatışmalarda Deylemler ve Kürtler daha etkin hale gelerek özerk siyasi yapılar kurmaya başlamıştır. Özellikle Şii Büveyhoğullarının kurulması ve Abbasi halifeliğini baskı altına almaları Kürt aşiretleri için yeni imkân ve fırsatlar doğurmuştur. Büveyhiler, Abbasilere karşı yaptıkları savaşlarda Kürt aşiret ve emirlerden de destek almıştır. Büveyhiler, ordularının bir bölümünü Kürtlerden oluşturmuştur. Buna karşılık Kürtleri himayeleri altına almış ve vergiye bağlamıştır. Büveyhilerin Kürt politikası hakkında İbn Esir, *el-Kâmil* adlı eserinde ayrıntılı bilgiler vermiştir (İbn Esir, 1987: 15, 49, 172, 173, 196).

“Genel olarak Kürt nüfusu X. yüzyılın ilk yarısında Cibal bölgesinde Büveyhilere, Azerbaycan'da Salarilerin, Musul, Cezire bölgesinde Hamdanilerin iktidarı altında kalmıştır. Ayrıca Musul ve Cezire'deki Kürtler uzun süre Büveyhiler ve Hamdanilere karşı savaşmıştır” (Polatyan, 1991: 63,70). Abbasi Devleti zayıflayınca Kürt emir, vali ve ağalar güçlenmiştir. Humeydi (Hamidi) ve Hezbani gibi iki büyük Kürt aşireti bu istikrarsız dönemi kendi lehine kullanarak hâkimiyet alanını genişletmiştir. Kürt emirliklerin kurulmasına imkân ve ortam hazırlamıştır. Ayrıca 945 yılında Büveyhilerin Bağdat'ı almasından yararlanan Kürt emirler kendi konumlarını güçlendirmiş, Humeydi aşireti Musul ve Anadolu'da Mervani hanedanını kurmuştur. Hezbani aşireti ise Kafkasya'da etkili olmuş ve Revâdi hanedanının kurulmasına zemin hazırlamıştır. Aynı dönemde Annaziler ve Şeddadiler gibi Kürt emirlikleri de kurulmuştur. Kürt emirliklerin kurulması ile Kürtlerin siyasallaşma süreçleri hızlanmıştır.

İslâm fetihlerinin başladığı dönemde (644- 654) sınırlı ölçüde de olsa Kafkasya'da Kürtler vardı. Dört halife döneminden itibaren ise Kafkasya'da Kürt nüfusu artmaya başlamıştır. Bu artışta Kürtlerin doğal nüfus artışları ve Kürt göçlerinin etkisi olduğu söylenebilir. Kafkasya'da Kürt varlığı X. ile XI. yüzyıllarda daha çok artmış Kürt Şeddâdi ve Revâdi hanedanlarını kurabilecek düzeye ulaşmaları bu gerçeğin en önemli göstergesidir. Muhtemelen Kürtler bölgede genel nüfusa göre sayısal olarak azdı ama emirlikler kurduktan sonra güç ve etkinlikleri artmıştır. Buna rağmen Kürtler Kafkasya'da yine de birleşik bir güç ve tek emirlik kuramamıştır. Revâdi ve Şeddâdi adıyla iki ayrı hanedan kurmuştur. Üstelik bu emirlikler dini yönden Abbasi halifesine ve siyasi bakımdan uzun süre Şii Büveyhoğullarına bağımlı olmuştur. Bu iki Kürt hanedanı bir yandan kendi içinde rekabet ederken diğer yandan gayrimüslim Ermeni ve Gürcülerle savaşmıştır. Kafkasya'da Kürtler tarafından kurulduğu kabul edilen iki hanedan şunlardır:

Şeddâdiler, 951-1175 yılları arasında Muhammed b. Şeddad b. Kurtuk tarafından Divin'de kurulmuş bir Kürt hanedanıdır. Kendine merkez olarak Gence'yi seçen Muhammed kısa zamanda Güney Kafkasya'nın en güçlü hükümdarı olmuştur. Nahcivan, Tiflis, Demir Kapı ve Karabağ'ı ele geçirmiştir. Şeddâdiler ikiye ayrıldıktan sonra Kars ve Ani bölgesini de ele geçirmiştir. Şeddâdiler 1054 yılında Selçuklulara tabiiyetini bildirerek uzun süre varlığını korumuştur (Bezer, 2010: 409, 411).

Revadiler, Azerbaycan'ın ve İran'ın kuzeybatısında X. yüzyıl başları ile 1071 yılları arasında hüküm süren bir hanedanıdır. Revâdiler aslen Yemenli Arap kabilelerinden Ezd'e mensuptur. X. yüzyıldan itibaren Azerbaycan'da Kürt varlığının baskın hale gelmesiyle birlikte özellikle Hezbanilerle karışmış ve giderek Kürtleşmişlerdir. Eyyubi Devleti'nin kurucusu Selahattin Eyyubi'nin babası “Necmettin Eyyüb, Erivan'ın güneyindeki Dvin şehrinden olup Hezbâniye Kürtlerinin Revâdiye koluna mensuptur. Muhammed b. Hüseyin Er-Revâdi, (949-952) yıllarında Tebriz'e sonra Merağa ve Erdebil'e hâkim olmuştur. Revâdiler, Tuğrul Bey döneminde Selçuklulara bağlanmıştır (Tomar, 2008: 36, 37).

Sonuç

İslâm kaynaklarında VII. yüzyıldan önce Kafkasya'da Kürt varlığına dair çok az bilgi vardır. Fetihler döneminde Müslümanlar, Balescan, Sebelan, Sâtervedan ve eş-Şiz bölgelerinde

Kürtlerle karşılaşmıştır. Her ne kadar Kafkasya Kürtlerin anavatanı olduğuna dair güçlü bilgiler yoksa bile Dört Halife dönemi fetihlerini anlatan tarih ve coğrafya kitapları Güney Kafkasya'da Kürt varlığından söz etmiştir. Fetihler esnasında Kürtler, Farslarla birlikte Müslümanlara karşı savaşmış ve Farslarla birlikte yenilmiştir. Müslümanlar, Kürtleri İslâm'a davet etmiş, bir kısım Kürtler Müslüman olmuştur. Müslüman olmayanlar ise cizye ödeyerek can ve mal güvenliğini sağlamıştır. Bu şekilde Kürtler cizye vererek zimmi olmayı kabul etmiştir. Müslümanlar yaptıkları antlaşmalarla Kürtlerin can, mal ve inanç özgürlüklerini garanti etmiştir. Hatta mallarıyla birlikte bölgeyi terk etmelerine müsaade edilmiştir. Buna rağmen Kürtler zaman zaman Müslümanlara karşı direnmiş ve savaşmıştır. Müslümanlar hakim olduktan sonra ise Müslümanlara karşı ayaklanmalar olmuştur. Kürtlerin zorla Müslüman yapıldığı ve bu sebeple Kürtlerin kitlesel olarak sürekli isyan ve irtidat ettiğine dair iddiaları doğrulayacak kadar bilgi yoktur. Nitekim her toplumda yeni din ve düşünceye karşı çıkış olmuştur. Kürtlerin isyanlarında yönetime karşı olmanın yanında muhtemelen vergi vermeme isteği etkili olmuştur. Kürtler isyanlarda her defasında yenilmiş ve yönetime teslim olmuşlardır. Ancak Kürtlerin Müslüman olduktan sonra irtidat ettiklerine dair kanıt yoktur.

Müslümanlar Kafkasya'yı fethettikleri zaman yerel yönetimlerle antlaşmalar yapmıştır. Müslümanların doğrudan Kürtlerle anlaşmalarına dair hiçbir kayıt yoktur. Sadece Huzeyfe el-Yemani'nin Erdebil'de Merzuban'la yaptığı antlaşmada Kürtlerin de adı geçmiştir. Bu antlaşmada Kürtlerin adı geçmiş ve yaşadığı yerleşim birimleri zikredilmiştir. Bu türden bilgiler bölgedeki Kürt varlığının en önemli kanıtıdır. Kaynaklar ayrıca Kürt Kapısı, Kürt Nehri gibi mekan isimleri de kullanmıştır. Müslümanlarla yapılan anlaşmalarda "Mecusi ateşgede"lerin yıkılmama maddesinin konulması Mecusilik'in yaygınlığına işaret eder. Ancak Kürtlerin de bu dine mensup olduklarına dair bilgi yoktur. Kürtlerle ilgili araştırma yapan bazı yazarlar özellikle Güney Azerbaycan'ı Kürtlerin anavatanı olarak göstermişse de tarihi kaynaklarda bu iddiayı doğrulayacak kanıt yoktur.

İslâm fetihleri esnasında Güney Kafkasya'da Kürtlerin yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak Kürtlerin buraya ne zaman, nereden ve nasıl geldikleri ve yerleştikleri hakkında yeterli bilgimiz yoktur. Kafkasya'da Müslümanların hâkimiyetleri artınca buna mukabil Kürt nüfusunda artmış olmalıdır. Emeviler döneminden başlamak üzere özellikle Abbasiler döneminde bölgede Kürt nüfusu artmıştır. Bu artışta en önemli etken göçebe Kürt aşiretlerin bölgeye iskânı ve sürgünleri olmuştur.

Kürtler uzun süre Samanoğulları, Sacoğulları, Ziyariler ve Büveyhoğullarına paralı askerlik yapmıştır. X. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan'da Kürt nüfusu ve etkisi artmıştır. Bu artışta Deysem b. İbrahim el-Kürdi'nin siyasi mücadelesi ve ordusunu önemli ölçüde Kürtlerden oluşturması etkili olmuştur. Abbasi Devleti'ne karşı yağmacılık yapan, Haricilerin isyanlarını destekleyen ve isyan edip yenilen Kürt aşiretleri Azerbaycan'a kaçmış ve yerleşmiştir. Ermeniyye, Cibal ve Cezire eyaletleri Azerbaycan'a bitişik olduğu için Kürtlerin kuzeye doğru geçmeleri kolay olmuştur. Ayrıca Kürt emirler Ermeni ve Gürcülere karşı fetihlerde bulunmuş ve fethettikleri topraklara yerleşmiştir. Bu durum Kürtlerin egemen olduğu coğrafyayı genişletmiş ve Kürt nüfusunu artırmıştır. Bunun sonucu olarak Kürtler

Şeddâdi ve Revâdi adıyla bağımsız hanedanlar kuracak kadar güçlenmiştir. Bu hanedanlar Tuğrul Bey döneminden itibaren Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlanmıştır.

Kaynakça

- Alakom, Rohat, (2009). *Kars Kürtleri*, Avesta Yayınları, İstanbul.
- Bezer, Gülay Ögün, (2010). “Şeddâdiler”, DİA, C. 38, İstanbul.
- Bruinessen, Martin van, (2003). *Ağa, Şeyh, Devlet* (Ter. B. Yalkut), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cemal Reşid Ahmed, (1998). *Ataların Karşılaşması*, (Çev. S. Direk), Avesta, İstanbul.
- Çetin, Seyfettin, (2014). *Yakut el-Hamevi'nin Mucemü'l-Büldan'ında KÜRTLER*, Nubihar Yayınları, İstanbul.
- Dursun, Davut, (2010). *Kafkasya*, DİA. C. 24, İstanbul.
- İbn Rusteh, Ebu Ali Ahmed b. Ömer, (1891). *Kitâbü'l-A'lâku'n-Nefise*, (Neşreden, M. J. De Goje), Leiden,.
- Ebu Hanife ed-Dineverî, (2007). *el-Ahbâru't Tivâl*, (Çev. N. Bolleli-İ. Tüfekçi), Ankara Okulu, İstanbul.
- El-Belâzûri, *Fütûhu'l-Buldân*, (1987). (Çev. Mustafa Fayda), TC. Kültür Bakanlığı, Ankara.
- El-Belâzûri, (1976). *Ensâbü'l-Eşraf*, Beyrut.
- el-Ya'kub'î, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İshak b. Cafer b. Vâzih, (2002). *Kitâbu'l-Buldân*, (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi, İstanbul.
- Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî, (1927). *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Tahkik, M. J. De Goje), Leiden.
- İbn Havkal, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ali, (2014). *Sûret el-Arz*, Dar'ul-Mektebet'il-Hayati lit-Tıbaati ven Neşri, 1992; İbn Havkal, *Sûret el-Arz*, (Çev. R. Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Erkoçoğlu, Fatih, (2014). *Emeviler Döneminde Kürtler*, Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu, C. I, Ankara.
- Gregory Abû'l-Farac, (1999). *Abu'l-Farac Tarihi*, (Çev. Ö. Rıza Doğrul), C. I, TTK, Ankara.
- Güneş, Hüseyin, (2013). “Emeviler Dönemi Siyasi Olaylarda Kürtlerin Etkinliği,” Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyumu, Bingöl.
- Hamdullah Müstevfi, *Tarih-i Güzîde*, (1381). (Tahkik, Abdülhüseyn Nevai), Tahran.

- Hamdullah Müstevfi, (1919). *Nüzhetü'l-Kulûb*, (Çev. G. Le Strange) Leyden.
- Hudûdü'l-Âlem, Mine'l-Meşrik İl'l-Magrib*, Neşreden V. Minorsky (2008) (Çev. A. Duman-M. Ağarı), Kitabevi, İstanbul.
- İbn Belhi, (1921). *Farsnâme*, (Edited By G. Le Strange-R. A. Nicholson), Londra.
- İbn Cerir et-Taberî, (1991). *Taberî Tarihi*, (Çev. Zakir Kadir Ugan-A. Temir) C. III, MEB, İstanbul.
- İbn'ül-Esir, (1987). *el-Kâmil fit-Tarih*, (Ter. A. Özeydin) C. II, Bahar Yayınları, İstanbul.
- İbn Hurdazbih, Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah, (2008). *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi, İstanbul.
- İbn Fakih, Ebubekir Ahmed b. Muhammed b. Fakih el-Hemedâni, (2004). *Kitabü'l-Büldan*, (Ter. Y. Ziya Yörükan) İstanbul.
- İbn Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed, (2016). *Tecâribü'l-Ümem*, (Ter. Kıvameddin Burslan), TTK. , Ankara.
- İstahri, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-İstahri el-Kerhi, (2004). *Kitâbü'l-Mesâlik Ve'l-Memâlik* (Ter. Y. Ziya Yörükan), İstanbul.
- Jwaideh, Wadie, (1999). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, (Çev. İ. Çeken -A. Duman), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Keleş, Nevzat, (2016). *Şeddadiler*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, (1966). *Kür-Aras/ Aras-Aran Kürtleri*, TKAE, Ankara.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, (1964). *Kürtler*, Ankara.
- Lazarev, M. S. -Mıhoyyan Ş. X, (2010). *Kürdistan Tarihi*, (Çev. İbrahim Kale), Avesta, İstanbul.
- Mesûdî, Ebu Hasan Ali b. Hüseyin, (2004). *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdin'il-Cevher*, C. I, Beyrut, 2005; Mesûdi, Mûrucu'z-Zeheb, (Ter. D. A. Batur), Selenge, İstanbul.
- Minorsky, Viladimir, (2004). *Kürtler ve Kürdistan*, (Çev. K. Fıratlı), Doz Yayınları, İstanbul.
- Minorsky, Viladimir, (1953). *Studies in Caucasian History*, Cambridge.
- Muhammed Emin Zeki Beg, (2011). *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nubihar Yayınları, İstanbul.
- Muhammed Ahmed el-Mukaddesi, (2015). *Ahsenü't-Tekâsim*, (Çev. A. Batur), Selenge, İstanbul.
- Nikitin, Bazil, (2002). *Kürtler*, Deng Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, Ali Rıza, (2018). *Kayıp Türkler*, Kripto Yayınları, Ankara.

Polatyan, Arşak, (1991). *VII-X. Yüzyillarda Kürtler*, (Çev. M. Demir), ÖZ-GE Yayınları, Ankara.

Strange, G. Le, (2015). *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, (Çev. A. Eskikurt-C. Tomar) Yeditepe, İstanbul.

Strohmeier, Martin -Lale Yalçın-Heckmann, (2014). *Kürtler, Tarih, Siyaset, Kültür*, (Çev. A. Dirim), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Şerefhan, (2006). *Şerefnâme*, (Çev. M. E. Bozarlan), Deng Yayınları, İstanbul.

Tomar, Cengiz Tomar, (2008). "Revâdiler", DİA, C. 35, İstanbul.

Yakut el-Hamevî, (1957). *Mu'cemü'l-Büldan*, (Tahkik Nâşirûn), Dar'us Sadr, C. IV Beyrut.